

ОСНИВАЧКА ХРИСОВУЉА МАНАСТИРА БАЊСКЕ

МИЛИЦА ГРКОВИЋ

UDC 091(=163.41),13"

Кратак садржај. Прегледно се износи историја градње ман. Бањске, на рушевинама запустелог манастира, издавање ктиторске златопечатне повеље краља Милутина, место чувања и опис њеног садржаја. Износи се и претпоставка да је постојао и њен свечани примерак у свитку.

Кључне речи: краљ Милутин, ман. Бањска, ктиторка повеља.

Пре седам стотина година на рушевинама једног запустелог манастира, краљ Милутин водио је озбиљне разговоре да се на том светом месту подигне нов храм, посвећен светом првомученику Стефану, кога су многи европски владари тога времена сматрали својим заштитником, јер је значење његовог имена „венац” прикладно за оне који ће бити овенчани владарском круном.

Док се манастир подизао, писана је златопечатна повеља,¹ која треба за вечна времена да сведочи шта је ктитор, краљ Милутин, даровао својој задужбини. Хрисовуља је писана између 1313. и 1318. године. Њу је издао краљ Милутин, али у сагласности са братом Драгутином, који се у хрисовуљи назива „прежде бивши краљ”. Када је Хрисовуља већ била завршена око 1318. године, била је потврђена од стране архиепископа Никодима. На крају, на претпоследњем празном листу дodata је забелешка Стефана Црнојевића, у којој саопштава да је ову хрисовуљу видео у хазни цара Мурат-бега.

Данас се хрисовуља налази у библиотеци Сараја у Цариграду, где је вероватно доспела после рушења манастира и пљачкања чуvenог бањског блага. О њој се дugo ништа није знало. Веровало се да је изгубљена у некадашњим ратним вихорима и пљачкама. Српски научници су знали да је Бањска повеља постојала на основу других извора у којима је помињана. Међутим, нико није могао ни да помисли да ће једнога дана изаћи на светлост дана и сведочити о времену краља Милутина и стању у средњовековној српској држави. Откривена је сасвим случајно крајем деветнаестог века захваљујући раду познатог оријенталисте Вамберија и Комисије мађарске краљевске академије.² Група истраживача је радила у

¹ Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА IV, Београд 1890; *Svetostefanski hrisovulj, kralja Stefana Uroša Milutina*, iz Starog Saraja iznela na svijet Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, u Beču 1890 (uvod je na почетку написао V. Jagić).

² Стојан Новаковић, Споменик СКА IV, Београд 1890, III—VIII.

султановој ризници у Истамбулском Ески-сајају. Откривени рукопис Бањске хрисовуље, за који се није знало, изазвао је чуђење јер онима који су га нашли није било познато писмо, а ни српски средњовековни језик.

Пошто је била вековима на сигурном месту, склоњена од влаге и других штетних утицаја, сачувана је у целини, у облику пергаментне књиге ширине двадесет један, а висине двадесет седам сантиметара. Има сто осамдесет страница, на којима је исписан две хиљаде сто тридест један ред, црним мастилом и лепим уставним словима четрнаестог века, само су поједине речи од изузетног значаја имале почетно црвено слово. Када је пронађена, њени листови су били два сантиметра шири и дужи или су смањени за време коричења. Убиство једног краља и три рата на почетку двадесетог века бацили су у засенак ову хрисовуљу. То је сасвим разумљиво. Буре и олује које су громеле Балканом нису давале људима мира, па су на њу многи заборавили. Тек је Алекса Ивић видео ову средњовековну драгоценост и о њој написао извештај.³ Мара Харисијадис је видела у Цариграду све словенске рукописе и о њима написала чланак.⁴

Према обичају и правилима приликом издавања манастирских повеља, уводни и закључни делови су писани српскословенским језиком, тадашњим књижевним језиком који је био виши стил у српској писмености. Средњи део, у коме се набрајају дарови и дају законске одредбе, писан је народним језиком, како би свакоме било разумљиво шта је краљ хтео рећи и шта је све наменио својој задужбини и свима онима који су били дужни да брину о њој. Поред многих дарова ктитора краља Милутина, убележена су права манастира и законске одредбе намењене свима онима који су радили за славу и опстанак манастира.

Из садржаја се сазнаје да је пространо властелинство манастира Бањске имало око седамдесет пет села и девет влашких катуна. Уз то је било приложено и неколико властелинских и свештеничких села, а осим тога дародавац је водио рачуна о рибарима, пчеларима, кројачима, чизмарима, грнчарима и свима који су живели на пространом Бањском властелинству. Насеља су се налазила у разним крајевима: око Ибра, Ситнице, у Хвосну, Плаву, Будимљи, Зети, Расу, а и на реци Сави. По селима су углавном живели земљорадници везани за земљу и власи-сточари, који су били стално настањени или су мењали своја станишта.

У првој половини четрнаестог века српска држава се подизала од краљевства ка царству и тада су настале најдуже и најпотпуније српске повеље: оснивачка хрисовуља манастира Дечана и хрисовуља којом је цар Душан даровао своју задужбину манастир Светих архангела код Призрена. Нема сумње, писари из канцеларија краља Милутина, његовог сина Стефана Дечанског и унука цара Стефана Душана угледали су се једни на друге. То се види по низу детаља када се ове три највеће вла-

³ Алекса Ивић, *Српске старине у Цариграду*, Политика, 4. фебруар 1926, бр. 6387.

⁴ Мара Харисијадис, *Словенски рукописи у Библиотеци Сараја* у Цариграду, посебан отисак из Старинара — органа Археолошког института, Нова серија, књ. XV—XVI, Београд 1964—1965, 145—160.

дарске повеље упореде. Ако се упореде потписи краља Милутина на овој Хрисовуљи и сина му Стефана на првој Хрисовуљи датој задужбини манастиру Дечани, види се велика сличност, нарочито у писању владарских имена Стефан и Урош.

Судећи према сачуваном свечаном примерку Дечанске хрисовуље, написане у облику свитка, с правом се може претпоставити да је постојао и први примерак Бањске хрисовуље у свитку. Вероватно је нешто касније написан овај у облику књиге, како би био лакши за руковање. Нема сумње, овај примерак у облику књиге настало је одмах по писању првог свечаног примерка да би се све што је речено у првом примерку рекло оширило, те да би реч краљева могла бити пресудна када се догоде неспоразуми на удаљеним имањима.

Бањска хрисовуља почиње аренгом која има теолошки садржај. Ту је исказан однос краља дародавца према Богу и вери. Аренга прелази у експозицију где су објашњени разлози за подизање манастира баш на овом месту. У том делу је и родословно стабло које краљу Милутину обезбеђује право на престо предака. Ту он каже да је праунук Симеона Немање, унук Првовенчаног краља Срефана. Међутим, он не каже да је само унук краља Првовенчаног, што је пратећи мушку линију Немањића сасвим тачно, него истиче да је унук и равног апостолима богоносца наставника и просветитеља целе српске земље, првог српског архиепископа Светога Саве. Даље истиче да је син великог краља Стефана Уроша, чији је престо наследио.

У диспозицији набројајо је све што је храму дао. Најпре су набројана села и њихове међе. Забележено је ту око пет стотина топонима, од којих је више од једне четвртине сачувано до данашњих дана, а идентификовано је по картама и на терену. Највише је топонима антропонимијског порекла. Дакле, људи који су пре четрнаестог века живели на тим просторима оставили су своја имена у топонимима посведоченим у Хрисовуљи. Једна четвртина од свих топонима постала је по именима људи. То је најстарији слој имена људи који су ту живели, можда и неколико стотина година пре писања ове хрисовуље. Топоними су у већини словенског порекла, што сведочи да су овај простор именовали Срби или су старе називе изговарали по својим језичким законима. Када се погледа структура топонима који су настали од личних имена, може се закључити да је већина имена српског порекла. Дакле, од сто седамнаест топонима који су настали од личних имена шездесет осам топонима је настало од српских имена, а од њих је већина посведочена у другим средњовековним изворима. Један део топонима је пореклом из романских језика, а могуће је да је један топоним настало од албанског имена. Око тринаест топонима је настало по светачким именима, али то су у већини називи црквених објеката или црквених имања. У повељи је забележен и један број топонима који су постали од календарских имена, у српској језичкој варијанти. Наравно, неки топоними нису јасни. То је потпуно разумљиво јер доста је топонима претрпело силне језичке промене па је тешко утврдити из којег језика потичу.

После овога, дате су законске одредбе намењене људима који су живели у селима, а који су били дужни да раде за манастир. Сам дародавац их назива црквени људи. Неке одредбе су постојале и у другим црквеним властелинствима, али има и специфичних које су забележене само у овој хрисовуљи. Овај одељак представља увод у стварање једног великог законика, чувеног Законика цара Душана, који је векома преписиван у разним српским крајевима. Примера ради, ево поређења једне одредбе дате у Хрисовуљи и одредбе у Душановом законику. И једна и друга одредба односи се на сироте жене. У Хрисовуљи је речено: „А сирота која има малог сина, да држи све село, ако ли нема сина, да држи селиште, и врт и најбољу своју главну њиву”. У Душановом Законику такође је показана брига за сироте жене: „А сирота преља да је слободна као и поп”.

Један одељак је посвећен власима. Овде није тачно речено да ли су власи етничка или сталешка категорија. За разлику од земљорадничких насеља, домаћини у катунима су пописани. Зашто је направљена разлика између житеља у селима и катунима? Највероватније да је тако учињено зато што су становници села били везани за земљу и тешко покретљиви. Становници катуна су се бавили сточарством, имали посебне на вике, селили се често у потрази за сточном храном па је манастирска управа желела да има што бољи увид у своје подложнике, катунаре. То су довољни разлози да се прихвати мишљење многих да су власи у средњовековној српској држави били сталешка категорија. Сама чињеница да су имали и посебан закон, поткрепљује овакво мишљење.

Закон за влахе није по свом садржају намењен никаквој етничкој категорији него сталешкој. Док се у закону за становнике села јасно види да све што је речено повезано је са делатностима којим се баве сељаци, у закону који је намењен власима све је углавном везано за сточарство.

У влашким катунима забележено је око пет стотина имена и тридесет један патроним. У патронимима се чува нешто старији слој личних имена. Основе патронима су имена која потичу с краја тринаестог века. Анализа је показала да су у основи патронима преко осамдесет процената српска имена.

Када се изузму патроними, у влашким катунима остаје петсто једно име. Од тог броја четири стотине четрнаест, односно осамдесет два процента припада српском ономастикону. Овде су узета у обзир имена која имају како српске основе тако и српске наставке. Слободно се може рећи да је, судећи према структури личних имена, процес славизације је већ био при kraју.

Сви типови српских личних имена овде постоје, али је највише изведенih имена. Она су заступљена са четрдесет процената. Било је доста и сложених имена. Она су заступљена са тридесет шест процената, а најмање је хипокористичних форми, свега четрнаест процената. Од сложених имена најчешће се јављају: *Богдан* (15), *Радослав* (11), *Доброслав* (6), *Будислав*, *Хранислав* и *Милослав* (5).

Само једно име може имати албанску основу. То је име *Бардоња*. Албанска реч *бард* у преводу на српски језик значи „бео”. Међитим, имена са овом основом су распострањена по целом Балкану. Има их у Румунији, Хрватској, Македонији, Бугарској. Дакле, у влашким катунима властелинства манастира Бањске није морало бити албанског утицаја, као што га није било ни у топонимији Бањског властелинства.

На крају Хрисовуље долази заклетва у којој се тражи поштовање свега онога што је намењено краљевој задужбини. Повељу је потписао краљ Милутин, а потпис гласи: „Стефан Урош, по милости божијој краљ и самодржац свих српских земаља и поморских”.

Из ове повеље је мали текст краљевог брата Драгутина. На основу текста се јасно види да су се браћа тих година међусобно поштовала. Драгутин се потписује: „Благоверни роб Христов који је раније био краљ”. Милутин је и без њега могао као владар да подиже храмове где је хтео, али он је желео да и његов брат има у томе неког удела. Драгутин у свом делу хрисовуље саопштава: „и ја Стефан, Христу Богу благоверни роб, брат господина мога, великог краља Стефана, видевши ово дато овде, од његове стране уписано овом светом храму, не порекох нити извадих ни једну црту, већ, напротив, потврдих”.

На крају је и повеља смерног Никодима, по милости божјој архиепископа свих српских земаља и поморских. У њој архиепископ Никодим на дирљив начин изражава своју радост што краљ подиже свети храм посвећен светом Стефану. Изражава задовољство што је на престолу на коме је некада био Свети Сава. Није заборавио да у својој повељи помене српски сабор, све тадашње часне владике и игумане који су заједно са њим благословили ово богоугодно краљево дело.

Тешком клетвом проклео је све оне који се усуде да униште нешто од онога што је краљ даровао манастиру, односно да униште нешто што је записано у Хрисовуљи. Његов потпис није урађен плавом бојом, како се некима учинило. Потпис је изведен зеленом бојом како и приличи патријарху.⁵

Манастир Бањска, чувен по свом сјају, разорен је рукама проклетих Агарјана, манастирско добро растурено и разнето, оснивачка даровница је већ вековима у туђим рукама, мошти краља Милутина су далеко од задужбине у којој је желео да почива.

Данас се манастир Бањска после много векова подиже, свети краљ Стефан ускоро ће доћи у своју земљу и у своју задужбину. Нека Бог дâ да се Хрисовуља врати или да се фототипски изда, да својим садржајем сведочи у овом светом храму да су Косово и Метохија вековима српске земље.

Нови Сад

⁵ Знајући за проблем потписа, нарочиту пажњу сам обратила на то приликом одласка у Топкапи Сарај и закључила да архиепископ није направио грешку него да се потписао онако како налажу правила.